

УДК 37(477)(092)

DOI: 10.31499/2706-6258.2.2019.178469

ПАРАДИГМА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Полехіна Вікторія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-6561-9259

E-mail: polehina.v@gmail.com

У статті аналізується творча спадщина В. Сухомлинського, для реалізації головної мети сімейного виховання – сформувати справжню людину, наділену найкращими людськими якостями: високоморальну, здорову тілом і душею, сильну розумом.

Порушено проблему виховання гармонійно розвинутої особистості та дотримання принципу гуманізму, який В. Сухомлинський ставив у центр навчально-виховної системи особистості як найвищу цінність. Наголошено на використанні принципів етнопедагогіки, формуванні культури потреб та підтримки інституту батьківства.

Ключові слова: педагогічна система, сімейне виховання, етнопедагогіка, батьківська педагогіка, педагогічні дії, людські якості, духовність, концентризм.

THE PARADIGM OF FAMILY EDUCATION IN THE CREATIVE HERITAGE OF VASYL SUKHOMLYNSKYI

Poliekhina Victoriia, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6561-9259

E-mail: polehina.v@gmail.com

The article analyzes the creative heritage of Vasyl Sukhomlynskyi, in order to realize the main purpose of family education – to form a real person, endowed with the best human qualities: high morality, healthy body and soul, strong mind.

It is emphasized that only the humane person who builds his business, considering the interests of other people, can treat everyone the same as himself.

The problem of education of a harmoniously developed personality is violated. Its main principle – humanism: Vasyl Sukhomlynskyi put personality in the centre of the educational system as the highest value.

For centuries the traditions of family education and its main principles have been developed. In Ukrainian families children have always been taught that man is inseparable from his kind and nation. Therefore, in pedagogy there is a problem of traditions of family education and parenting. Teachers advise parents to pay special attention to childrens' love and gratitude.

V. Sukhomlynskyi built his educational system on the principles of ethno-pedagogy, which is why the image of the mother took a significant place in his pedagogical achievements. He considered the family as the primary focus of society and at the same time the main institute of education. After all, respect for the child is manifested in everything: it is the intonation of the voice, the form of appeal, order, request, advice, sympathy.

Rebuilding the national education system increases the demands on the individual, on his spiritual values, moral qualities, level of education, culture. It has been found that the stratification of society,

the increase in the number of children with behavioral abnormalities, the technogenic nature of development only reinforce the role of the family in education. Changes in public landmarks, social roles where parents and educators, who until recently were the main source of information, are inferior to the media. There is a noticeable gap between those ideals that are instilled in the child by the parents, the school, the society, and those offered by society.

It is emphasized that V. Sukhomlynskyi's creative heritage once again convinces us of the expediency of subtle pedagogical approaches to the formation of the personality of each student. Nowadays, in the period of active search for effective methods of personal education, Vasyl Alexandrovich's practical activity is a reliable help in solving these important tasks.

Keywords: *pedagogical system, family education, ethnopedagogy, parental pedagogy, pedagogical actions, human qualities, spirituality, concentricity.*

На сучасному етапі розвитку України активізація людського фактора виступає однією з умов подальшого суспільного прогресу. Через це і перед школою, і перед сім'єю, і перед суспільством загалом постає завдання виховання гуманної людини, яка будуватиме свою діяльність, рахуючись з інтересами інших людей, бачитиме в них таких же людей, як і сама. У зв'язку з вирішенням цієї проблеми яскравим прикладом є педагогічний досвід Василя Олександровича Сухомлинського, творча спадщина якого має особливе теоретичне і практичне значення, бо він поєднав у собі місію педагога, методиста-теоретика і Людини-практика. Нині, коли педагогічна наука і всі ланки системи освіти намагаються розв'язати складні відповідальні завдання, в науково-практичному доробку В. Сухомлинського можна знайти поради і шляхи для їх успішного розв'язання, по-новому прочитуючи й перечитуючи його твори.

Спадщина Василя Олександровича з кожним роком привертає все більшу увагу наукової і педагогічної спільноти як у нашій країні, так і за кордоном. Спеціальні дослідження педагогічної системи вчителя-новатора, розвитку особистості присвятили Н. Безлюдна, Г. Бондаренко, Т. Кочубей, В. Кузь, В. Кушнір, М. Мухін, А. Семез, Л. Ткачук та ін. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського досліджується в лабораторії «В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття», Центрі педагогічного краєзнавства та Центрі родинного виховання які функціонують в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Розроблена українським практиком педагогічна система не тільки збагатила педагогічну науку новаторськими ідеями й положеннями, значно розширила як теорію, так і освітню та виховну практику, але й становила собою революційний етап у розвитку вітчизняної педагогічної думки, незважаючи на те, що вчений творив у заідеологізованій педагогічній парадигмі.

Сутність *педагогічної системи* В. Сухомлинського складають багатогранність, сукупність методів і прийомів виховного впливу педагога на колектив і вихованця [6, с. 87], а її структурними елементами були: 1) природа (обов'язкова і постійна взаємодія з нею) і краса; 2) співпереживання (не тільки до людини, а й до всього живого); 3) творча думка (не будь-яка, а саме самостійна, творча); 4) творча праця (тобто праця не тільки корисна, але й та, яка щось створює в самостійних умовах пізнання і творчості). Відзначимо й те, що ефективність системи підсилювалася активним використанням елементів педагогічного краєзнавства (велике коло питань, що стосуються малої Батьківщини: це й історія рідного краю; видатні люди села, їхні досягнення тощо).

Метою нашого дослідження є аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського, який створив настільки оригінальну педагогічну систему, що вона відповідала не тільки вимогам часу, але й далеко випередила його, вказавши своїм нащадкам, що основний орієнтир це – Людина, з її почуттями, емоціями, рівністю у правах та обов'язках, на Людину як найвищу цінність.

У педагогіці В. Сухомлинського першорядне місце належить вихованню загальнолюдських духовних цінностей. Великий мислитель був твердо переконаний, що «в житті людини не повинно бути жодної хвилини, коли вона не набувала б духовних багатств» [5, IV, с. 142].

Створена В. Сухомлинським педагогічна система не ставила перед собою абстрактну мету – виховання гармонійно розвиненої особистості. Головний її принцип – гуманізм – ставив у центр навчально-виховної системи особистість як найвищу цінність. Він не здійснював особистісної диференціації: на верхівці цієї піраміди одночасно були й учень, і вчитель, і батьки, і суспільство, і природа, які між собою вступали у тісні взаємостосунки. Він досягнув тісної органічної єдності навчальної та позакласної діяльності не тільки в аспекті навчання, але й виховання. Це було можливим завдяки широкому колу гуртків, секцій, проведенню екскурсій, залученню до навчально-виховного процесу батьків. За такої умови всебічно змогли розкритися особистості учня, вчителя, батьків як у колективі (клас, сім'я, гурток), так і поза ним (під час проведення спільних виховних заходів). Кожен учень отримав можливість відчувати себе повноцінним членом різновікового колективу, не втрачаючи своїх індивідуальних якостей як особистість.

Педагогічній системі В. Сухомлинського властивий концентризм: розвиток цінності базувався на попередньому досвіді дитини, отриманому в сімейному оточенні, дошкільній установі, – від найпростішого, елементарного до складнішого:

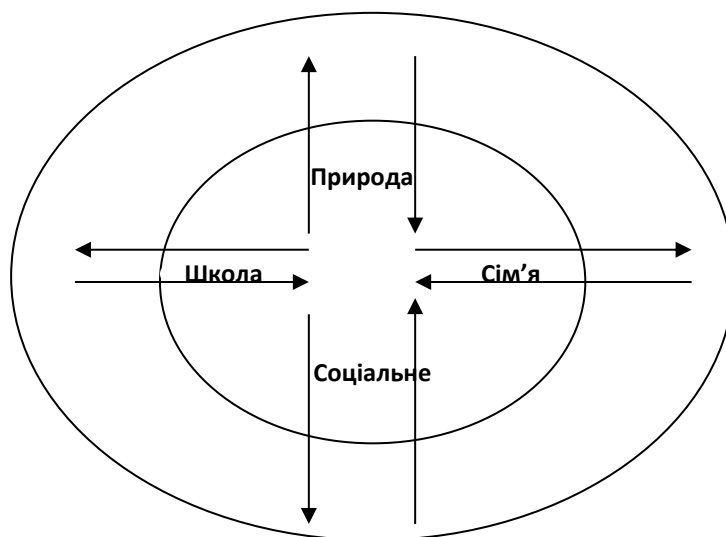

Рис. 1. Схематичне зображення педагогічної системи В. Сухомлинського [6]

Педагог закликав колег сприймати дітей такими, якими ті є, любити їх, бо саме в любові він убачав ту духовну силу, здатну вберегти дитяче серце від огрубіння, байдужості, жорстокості, зла. Всі учасники виховного процесу були рівноправними, включаючи й природу. Цьому сприяв насамперед не розподіл, а певною мірою об'єднання функцій навчальної та позакласної діяльності, створена система гуртків та клубів, обов'язкова участь у виховних заходах батьків, коли діти навчаючись виховувалися і виховуючись навчалися. Дитина перебувала в такому оточенні, яке сприяло утвердженню її як творчої, активної особистості.

В. Сухомлинський, аналізуючи всі фактори та ланки виховання, наголошує на провідній ролі сім'ї у формуванні особистості. Вважаючи сім'ю первинним осередком суспільства й одночасно головним інститутом виховання, педагог наголошував, що саме в ній «шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання, тут, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» [4, с. 22]. Адже те, що дитина набуває в сім'ї, вона зберігає протягом усього свого життя. Від гармонійності і стабільності відносин у сім'ї, її духовного клімату, морального здоров'я, панування естетичних смаків та етичних норм поведінки залежить і рівень розвитку суспільства, бо «якщо дитина виростає в обстановці безсердечності, вона стає байдужою до добра і краси» [5, III, с. 92].

Сім'я може виступати як позитивний, так і негативний фактор виховання. Позитивний вплив на ще несформовану особистість полягає в тому, що ніхто, крім матері, батька, бабусі й дідуся, сестри чи брата, не ставиться з такою любов'ю і турбується про неї. Однак і жоден інший соціальний інститут не може потенційно завдати стільки шкоди вихованню дитини, скільки це може зробити сім'я. Тому в ній повинна панувати атмосфера доброзичливості, довіри, взаємодопомоги, взаємолюбові.

Учений добре розумів, що є речі, яким не можна навчити, – вони розвиваються у процесі спілкування спочатку з найближчими людьми, а згодом утверджуються, міцніють або ж, навпаки, атрофуються під впливом соціального середовища. Не можна в школі навчити дітей любити, якщо ця здатність не розвинулася в сім'ї. Саме тому добрі стосунки між матір'ю і батьком, батьками і старшим поколінням (тобто бабусею та дідусям) є передумовою успіху виховання у дітей доброзичливості, чуйності, поваги. Про такі стосунки В. Сухомлинський писав: «Як важливо, щоб перші думки про добре, сердечне, найпрекрасніше, що є в світі, – про любов людини до людини – пробуджувались на особистому досвіді, щоб найдорожчим для дитини стали батько й мати» [5, III, с. 93].

Материнська і батьківська любов не повинна бути сліпою, вона має виховувати в маленькій людині Людину, слугувати підтримкою, вірою в себе, у свої сили, захищати і водночас рухати вперед, а не бути своєрідним ковпаком, ізолятором. Духовна серцевина справжньої материнської і батьківської любові у тому, щоб син, донька відчували повагу до самих себе, прагнули бути хорошими людьми. Якщо дитина виростає в обстановці безсердечності, вона стає байдужою до добра і краси, у неї «хворобливий стан психіки». Багаторічні спостереження за розвитком молодших школярів дали підставу В. Сухомлинському зробити висновок, що діти, душі яких надломлені переживаннями, потребують особливої уваги, тому батьки мають щадити

легко вразливу, хворобливу психіку дитини, відвертати дітей від переживань, пробуджувати у них життєрадісні почуття, ні за яких обставин не дати дитині зрозуміти, що до неї ставляться, як до хворої [5, III, с. 52].

В. Сухомлинський вибудовував свою виховну систему на принципах етнопедагогіки, а тому образ матері посів значне місце у його педагогічному доробку. Матір у нього огорнута ореолом любові, чуйним ставленням та глибокою повагою до дитини; матір – це джерело загальнолюдських цінностей, чеснот, це – Берегиня. Без перебільшення можемо сказати, що саме В. Сухомлинський є єдиним педагогом радянського періоду, хто створив «культ Матері», який будувався на розумінні дітьми невичерпності і безмірності материнської любові. Матір у нього – звичайна людина, яка також потребує уваги, чуйного ставлення, поваги, ласки, любові у відповідь. Ні школа, ні суспільство не може замінити матір. А тому любов до матері, вважав педагог, потрібно починати й одночасно продовжувати виховувати і в школі. Необхідно хлопчиків навчити з повагою ставилися до дівчаток, спонукати їх до таких стосунків, які б приносили їм радість. З цією метою В. Сухомлинський радив відзначати в школі «День дівчаток», до якого б хлопчики готували зроблені власними руками вироби, вирощені ними квіти та ін.

Не меншою, на думку педагога, у вихованні дитини має бути і роль батька, особливо коли в сім'ї підрастає син. Для хлопчиків батько є першим еталоном мужності, хоробрості, сміливості, взагалі всемогутності, тому вони мріють бути схожими на своїх батьків. Ці якості є основними у відповідях молодших школярів на питання: «В чому ви хочете бути схожими на батька?» Прикро, що учні назвали лише фізичні дані і жодної гуманістичної риси. Мимоволі задаєшся питанням: «Невже батьки перебувають у стані постійної небезпеки, що їм необхідно бути сильними, хоробрими?» Ніякі соціально-економічні причини не зможуть виправдати відірваність батька від сім'ї, дитини. Не є виправданням і «заробіток грошей» – «Я забезпечую сім'ю усім необхідним. Ходять взуті, одягнені. Чого їм ще треба?!» І ця проблема не пройшла повз увагу В. Сухомлинського. Видатний педагог зазначав так: «У сім'ї, де батько розуміє свої обов'язки лише як забезпечення матеріальних потреб дітей, і мати не стала центром їх духовного життя, дітей оточує атмосфера духовної порожнечі, убозтва. Вони живуть серед людей і не знають людей – ось що найнебезпечніше в таких сім'ях: серцям цих дітей незнайомі й недоступні тонкі людські почуття, передусім ласка, співчутливість, жаль, милосердя. Вони можуть виростати емоційними невігласами» [5, II, с. 545].

Проте вчений ніяк не применшував ролі матеріальних потреб у житті людини. Навпаки, В. Сухомлинський був переконаний, що матеріальне благополуччя, створення гарних умов проживання для освітніх працівників тільки сприятимуть покращанню навчально-виховного процесу. Потрібно лише правильно формувати культуру потреб. І справа тут не в тому, щоб виховати різносторонні матеріальні і духовні потреби, а в тому, щоб добитися їх гармонійного розвитку, щоб у житті людини переважала діяльність, спрямована на становлення і задоволення потреб вищого порядку – потреб духовних. Як переконує багаторічна діяльність В. Сухомлинського, вже в підлітковому віці та юності матеріальні запити не завжди відіграють провідну роль. Основною ж має стати потреба в іншій людині. Найперше ця потреба розвивається у спільній праці, яка збагачує людські взаємини, є невичерпним джерелом духовного багатства. Не

створення матеріальних виробів тут є основним, а те, що «людина приходить до людини, бачить в її очах, читає між «рядками» її слів кликання на допомогу. Ця праця є найвищим ступенем діяльності людського духу» [5, II, с. 555].

Батькам, радив педагог, необхідно звертати особливу увагу на синівську любов і вдячність. Адже ніхто не хоче, щоб його дитина виросла жадібною, грубою, злою. Проте таке трапляється навіть у благополучних родинах. Недарма народ каже, що для батьків немає нічого гіршого й сумнішого, аніж невдячність їхніх дітей, байдужість, безсердечність. Про це застерігає й народна педагогіка: *Вразливе слово від дітей – гірше за болячку, бо не гоїться; Добрі діти – батькам вінець, а злі діти – кінець; Добрі діти на ноги посталять, а лихі й з ніг звалить* тощо.

Обов'язком кожного В. Сухомлинський вважав виховання у дітей любові й поваги до старших, насамперед до бабусі й дідуся, продовжуючи тим самим виховну традицію українських письменників XVI–XVIII ст. Так, Іоанікій Галатовський, трактуючи природу гріхів та класифікуючи їх, великим гріхом вважав неповагу до батьків, а тому справедливо зазначав: «чти ω(т)ца твоего и мѣрѣ» [2, с. 379]. На необхідності виховання у дітей поваги до молодших і старших від себе, шанобливого ставлення до батьків, учителів наголошував і Г. Сковорода: «Прежде всѣх отца и мать почитай и служи им. Они суть видимые портреты того невидимаго существа, которое тебе столько одождает» [3, I, с. 23]. Любов та повага до батьків є постулатом народної педагогіки: *Шти отця-матір, будеш довголітен на землі; Шануй Батька та Бога – буде тобі всюди дорога; Шануватимеш батька-матір, матимеш шану і від своїх дітей; Шануй батька і неньку, будеш жити легенько; Хто матір забуває, того Бог карає*.

Проте, як показує сучасність, в українському суспільстві за період радянського режиму відбулася девальвація інституту батьківства. Взята нині за основу американська модель стосунків між дітьми і батьками цю девальвацію лише посилює. Не тільки до матері й батька, а й до бабусі та дідуся тепер поширилася форма звертання на «ти» чи просто по імені. Маленькі люди відкрито спекують формулою «внуків люблять більше дітей». Проживання разом трьох поколінь (якщо таке нині й трапляється) стає схожим на наругу над бабусями й дідусями, яких діти вважають тягарем і до цього привчають уже своїх дітей, навіть не задумуючись над тими наслідками, до яких може призвести такий негативний приклад. Найчастіше до старшого покоління звертаються тоді, коли молоді потрібно вивільнити час для розваг, – онуки «відправляються до баби з дідом». Через технізацію суспільства спілкування між членами родини з безпосереднього перейшло на телефонне. В. Сухомлинський радив шанобливо ставитися до старших, щоб у домі їм надавалося найпочесніше місце, а якщо живуть окремо, то відвідувати їх систематично, а не епізодично; листуватися, вітати зі святами, днем народження і просто приділяти увагу – обов'язок кожної дитини.

Проте одностороння любов батьків до дітей чи дітей до батьків не дасть того потрібного, важливого для суспільства результату, якщо в сім'ї не пануватиме повага до дитини, яка досить часто підміняється імперативними стосунками чи комплексом «теплих послуг». Так, М. Боришевський вказує, що повага до дитини – це не шанобливі й запобігливі реверанси перед нею, не бездоганне дотримання у стосунках з нею правил етикету чи визнання її заслуг, це, найперше, сприймати її в усьому як рівноправного члена сім'ї, уважно і з щирістю ставитися до її інтересів та потреб,

вірити в її можливості, дбати про розвиток у неї почуття власної гідності [1, с. 7]. Повага до дитини проявляється в усьому: це й інтонація голосу, форма звертання, наказу, прохання, поради, співчуття. У контексті цього В. Сухомлинський зазначав, що «роки й роки ідуть на те, щоб навчити і вчителів і батьків бути чутливими до переживань дітей. Зрозуміти дитяче почуття – значить підійти до дитини людському, принести їй спокій, розсіяти тривогу, навчити її бути доброю й чуйною. Дитина, відчувши, що старші зрозуміли її душевний стан, стає м'якою, чутливою до добра. Те, що я називаю вихованістю, є відповіддю дитини на наше вміння розуміти її стан. Якщо ж старші, не розуміючи дитини, байдужі до її душевних порухів, часом бур і ураганів, – дитина стає жорстокою, озлоблюється, вона може навмисне робити зло» [5, II, с. 255].

Перебудова національної системи освіти підвищує вимоги до особистості, до її духовних цінностей, моральних якостей, рівня освіченості, культури. На перший погляд, умови формування особистості молодшого школяра суттєво покращилися, але в той же час вони значно ускладнилися. Розшарування суспільства, зруйнування позашкільної ланки освітньої системи, збільшення кількості дітей з відхиленнями в поведінці, техногенний характер розвитку тільки підсилюють роль сім'ї у вихованні. Відбуваються зміни суспільних орієнтирів, суспільних ролей: батьки та педагоги, які ще до недавнього були основним джерелом інформації, поступаються засобам масової інформації (телебачення, кіно- та відеопродукція, періодична преса та ін., основним з яких на сьогодні можна назвати Інтернет). Діти все частіше перебувають у безконтрольному середовищі. Спостерігається відчутний розрив між тими ідеалами, які прищеплюють дитині батьки, школа, суспільство, та тими, що їх пропонує соціум.

На жаль, досить часто соціальне середовище виходить переможцем. Нові складності у сфері гуманістичного виховання виникли у зв'язку із змінами в змісті діяльності сім'ї. Роки становлення незалежної держави спричинили до того, що проблема матеріального забезпечення посіла одне з основних місць у сім'ї. Разом із цим зменшилась участь дітей у домашній праці, сучасна сім'я послабила роль трудового прикладу (за своє життя дитина ще встигне напрацюватися!). Приділяючи основну увагу матеріальним потребам, батьки услід за популярними телевізійними шоу привчають дітей до легкого заробітку, забуваючи, що вміння спілкування, чуйне ставлення до людини, неприйняття зла вирішують у долі особистості більше, ніж дуже великі гроші. Батьки поступово перетворюються на «суперменів», які «все знають» і «все можуть», а тому вчитель для них не є авторитетом. Таке нівелювання батьками місця і ролі педагога в житті дитини дуже шкодить правильному вихованню. Однак ще Г. Сковорода, визначаючи сутність виховання у розвиткові і зміцненні добродетності, вважав, що цінувати людину треба не за її матеріальне багатство, чин, посаду, зовнішній вигляд, а за її внутрішню красу, за її розум і людські якості: «Сердце и нравы человеческии, кто он таков, свидетелствовать должны, а не внѣшнии качества. Древо от плодов познавается» [3, II, с. 105].

Батьки – найперший і найвагоміший цьому приклад. Недаремно народна педагогіка значення особистого прикладу батьків відтворила в приказках і прислів'ях: *Добре насіння – гарні плоди; Яка гребля – такий млин, який батько – такий син; Яке дерево, такі й квіти; Які батьки – такі й діти; Яке зіллячко, таке й насіннячко; Який куц, така й калина, яка мати, така й дитина* та ін.

За таких умов сімейного виховання першочергового значення набуває відповідальна позиція батьків, їх цілеспрямована активність. Як стверджує В. Сухомлинський, «всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю» [5, I, с. 86].

Проводячи лінію співпраці школи і сім'ї у формуванні і духовному зростанні особистості, В. Сухомлинський найважливішу роль відводив моральному вихованню. Людину педагог розглядав з точки зору високої моралі. Він був переконаний, що інтерес до життя рідних дитині людей народжує в неї початки гуманізму, допомагає зрозуміти такі загальнолюдські цінності, як людяність, справедливість, почуття обов'язку і відповідальність, чуйність, совість, власну гідність, любов до людей та ін.

На батьків педагог покладав обов'язок створення в сім'ї необхідних умов для становлення особистості дитини, аби в неї могла виробитися правильна соціальна орієнтація, утвердилися почуття рівноправного і повноцінного учасника життя своєї сім'ї, країни. Тому В. Сухомлинський небезпідставно вважав, що «до свідомості й серця матері і батька дуже важливо донести таку істину: маленька зернинка, посіяна в людській душі у роки раннього дитинства, стає в зрілі роки могутнім деревом. Усе залежить від того, яку зернину посіяно і в який ґрунт» [5, II, с. 541].

Центральне місце у виховній системі В. Сухомлинського справедливо посідало виховання гуманності, процес становлення якої, як і інших цінностей, відображають накреслені вченим три закономірності: по-перше, знання мають перерости у звичку, а звичка, поступившись власними інтересами, стати традицією; по-друге, звички необхідно підкріплювати емоційною оцінкою, переживанням; по-третє, має бути взаємовідповідність між принципом і вчинком. Гарантом цього в педагога виступає цілеспрямована і систематично організована поведінка дітей. Вважаючи молодший шкільний вік періодом, коли «душа дуже піддатлива до емоційних впливів», В. Сухомлинський радить саме в цей час розкривати перед дітьми сутність загальнолюдських цінностей, учити їх жити за людськими законами. Створена ним «Азбука моральної культури» не втратила своєї актуальності й сьогодні, коли особливо відчутний брак подібної літератури про людяність, чуйність, доброзичливість.

Основні положення цієї азбуки поміщені у п'яти таких порадах:

1. Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуй себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим

людям» [5, IV, с. 146–150].

В. Сухомлинський не просто надає своїм словам догматичності, а все у нього підведено під яскравий приклад, в якому розкривається велич Людини – Матері, Батька, Бабусі, Дідуся, Сестрички, Брата, Вчителя, Друга, взагалі Старшого.

Та навіть ці приклади, на думку вченого, будуть безсилями, якщо в сім'ї дітям не дають – нехай і елементарних, початкових – уявлень про гуманність, не формують навички спільної праці, доброзичливі стосунки, постійно не закріплюють і не збагачують поняття у процесі спільної діяльності. І найважливішим тут є приклад гуманності самих батьків. Важливою передумовою виховання особистості педагог вважав звичаї батьків і того кола людей, серед яких живуть діти: «Дитина – дзеркало сім'ї; як у краплі води відбивається сонце – так у дітях відбиваються моральна чистота матері й батька», – писав він у книзі «Серце віддаю дітям» [5, III, с. 29].

Видатний педагог був переконаний, що виховувати у дітей чесність, правдивість, доброту і чуйність, любов і повагу до старших потрібно ще змалку, тому що «дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність: у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю» [5, III, с. 8]. «Добрі почуття, – зазначав Василь Олександрович, – своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються в праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу» [5, III, с. 60]. Саме тому батьки повинні піклуватися про те, щоб діти виростили турботливими до всього живого. Така душевна праця відточує сердечну чуйність, пробуджує бажання робити добро. «Азбука виховання людяності в тому, щоб дитина, віддаючи тепло своєї душі іншим людям, знаходила в цьому особисту радість», – стверджував учений [5, IV, с. 188]. Батьки мають навчати дітей уміти відчувати людину, розуміти її інтереси, прагнення, узгоджувати свої вчинки з життям у суспільстві, серед людей, тобто передавати своєю поведінкою ставлення до людей, бо «жити у суспільстві – це значить уміти пожертвувати своїми радощами в ім'я благополуччя, спокою інших людей» [5, III, с. 91]. Це спонукає їх повсякчас робити щось хороше для іншої людини.

Справжня гуманність не може бути вихована без розуміння необхідності того, щоб діти були правдивими. Для цього потрібно формувати у них звичку постійно говорити правду. І найкращим зразком у цьому для дітей є дорослі, їхня глибока повага до правдивості як цінної людської якості. Коли дитина втрачає віру у правду, вона, за словами В. Сухомлинського, стає «або озлобленою, жорстокою, або ж безвільною і лицемірною, дволичною і брехливою – яким би бур'яном не проросло насіння безвір'я, дитина стає морально товстошкірою, для неї не існують етичні цінності» [5, II, с. 155]. «Людська товстошкірість» виростає в сім'ї, і якщо цьому не запобігти, школа постачатиме суспільству таких духовно збіднених, атрофованих споживачів. Виховувати у дітей чесність і правдивість, вважав педагог, потрібно на вірі й, особливо, на довірі. Адже діти не можуть жити без довіри. Без неї неможливе самовиховання. Отримані знання, поняття, уявлення про добро і зло, правду і неправду, честь і безчестя чи сліпо скопійовані дії батьків, які прикриваються цими якостями, знаходять відображення в стосунках між дітьми.

Великою мірою залежить від стосунків між батьками, сімейного психологічного мікроклімату те, як саме пройде учень школу самовиховання, якими будуть його

наслідки. Адже, говорячи словами В. Сухомлинського, «сім'я з її взаємовідносинами між дітьми і батьками – перша школа інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання. <...> Духовне і морально-естетичне багатство сімейного життя – найважливіша умова успішного виховання дитини і в домашніх умовах, і в дитячому садку, і в школі» [5, IV, с. 12–13]. Отже, дружні стосунки між членами сім'ї, доброзичлива атмосфера, взаємоповага, любов і поступливість батьків у ставленні одне до одного – головна сила виховного впливу на дитину.

«Сім'я – це те первісне середовище, де людина повинна вчитися творити добро. Сім'я щодня, щогодини, – стверджує В. Сухомлинський, – доторкається до духовного життя шкільного колективу; школа не може обійтися без сім'ї; моральна культура колективізму в стінах школи в багатьох відношеннях є плодами тих квіток, які квітнуть у сім'ї» [5, I, с. 536].

Отже, творча спадщина В. Сухомлинського ще і ще раз переконує нас у доцільності тонких педагогічних підходів до формування особистості. Предметом майбутніх наукових пошуків можуть стати дослідження професійної підготовки фахівця соціальної сфери до творчого використання ефективних методів виховання у педагогічній системі В. Сухомлинського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. *Початкова школа*. 1995. № 4. С. 4–9.
2. Галятовський І. Ключ розуміння / підгот. до вид. і вст. стаття І. П. Чепіги. Київ: Наукова думка, 1985. 446 с.
3. Сковорода Г. Твори: в 2-х т. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 1–2.
4. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / підгот. до вид. текст і написав вступ. статтю В. Ф. Шморгун. Київ: Радянська школа, 1978. 263 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1976–1977. Т. 1–5.
6. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна система. *Радянська школа*. 1988. № 6. С. 87–91.

REFERENCES

1. Boryshevskiy, M. Y. (1995). Simejne vykhovannia yak harant moralnoho stanovlennia osobystosti. *Pochatkova shkola*, 4, 4–9 [in Ukrainian].
2. Haliatovskiy, I. (1985). Kliuch rozuminnia. I. P. Chepihy (Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Skovoroda, H. (1961). Tvory. (Vol. 1–2). Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].
4. Sukhomlynskyi, V. O. (1978). Batkivska pedahohika. V. F. Shmorhun (Ed.). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
5. Sukhomlynskyi, V. O. (1976–1977). Vybrani tvory. (Vol. 1–5). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskyi, V. O. (1988). Moia pedahohichna systema. *Radianska shkola*, 6, 87–91 [in Ukrainian].